

mezővárosi kézművesség elterjedéséről szól a 18. század első felében a Bánság és a Körösök vidékén.

A harmadik fejezet a *Historiográfiai írások* címet viseli. Először áttekinti a legelső monográfiákat és demografikus leírásokat Arad megyéről, aztán történész elődjeiről, Márki Sándorról és Gávai Gaál Jenőről emlékezik meg. Úgy érzem, Márki Sándor történészi és pedagógusi munkájának a méltatásába saját történészi és tanári ars poeticáját is belefoglalja, amikor ezt írja: „Márki meleg szavai a szülőfölddel, a munkahellyel szembeni önzetlen elkötelezettséget hirdetik. Azt a meggyőződést, hogy a múlt szeretete, kutatása, a széles tömegekkel való megismertetése igazi humánus feladat, s hogy a tudós nem mehet el szóltanul a múlt értékei mellett. A múlt értékeinek szeretete, a szülőföld, a munkahely szeretete is, mindenekelőtt pedig az emberek szeretete mély társadalmi kötelezettség.” Egy másik tanulmányban bemutatja az aradi és temesvári zsidó hitközösségek levéltárait, majd legvégül egy jó rálátással bíró áttekintést nyújt a romániai magyar történetírás második világháború utáni viszontagságos helyzetéről, arról, hogyan sikerült a nyelvi nehézségek, a pártcenzúra és a hatalom kiszolgáltatásának

kényszere között mégis maradandót alkotni. Néha elengedhetetlen volt egy Marx vagy Lenin idézet, esetleg Erdély ősi román földnek minősítése ahhoz, hogy egy munka megjelenjen. A kötet tanulmányaiából is kitűnik, hogyan köt kompromisszumokat Kovách Géza a diktatúra éveiben anélkül, hogy önmagát kompromittálná.

Összességében véve a tanulmánykötet hű keresztmetszetét adja Kovách Géza tudományos munkásságának. A kötet értékét jelentősen növelte volna, ha belekerül Kovách Géza bibliográfiája. Ahogyan azt megtudhatjuk, a Kovách-életmű bibliográfiai feldolgozása még nem történt meg. Úgy érezzük, nagy segítségére lenne a történészeknek, ha Kovách Géza több mint fél évszázados tudományos munkásságának jegyzékét egybegyűjtve tanulmányozhatnák. Remélhetőleg a Kovách-hagyaték feldolgozásával a jövőben ez is sorra kerül.

Akárhogyan is nézzük, a bevezetőben az Erdész Ádám által megfogalmazott célkitűzéseket a kötet maradéktalanul teljesíti, azaz a lassan a szakmai emlékezet mélyebb rétegeibe süllyedő, könyvtárakban őrzött írásokat egy időre újra életre kelti.

Sütő Kálmán Zsolt

Életpálya az erdélyi tanügy és művelődéstörténet szolgálatában Emlékkönyv Józsa János hídépítő munkásságáról

Józsa János: Tanulmányok. A kötet anyagát összegyűjtötte, a pályaképet összeállította Szilágyi Józsa Mária. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, [2016] 187 old.

Józsa János tanár úr egyidős volt a 20. századdal. Olyan személyiség, akit a század második felében nagyon sokan ismertek Kolozsvárt, sőt Erdély-szerte. Jóformán minden városban akadtak tanítványai. Őt tekintették a román–magyar művelődési kapcsolatok legelhivatottabb kutatójának. Egy életen át nemcsak tanította magyaroknak a román nyelvet és irodalmat, de a helyi és központi sajtóban is rendszeresen jelen voltak a román

irodalommal kapcsolatos írásai. Kitartóan fordított románról magyarra, de néha magyarról románra is, ha egy-egy író meg kellett ismertetni. Írásai szétszórva jelentek meg. Néhány nagyobb, erdélyi művelődéstörténeti tanulmánya viszont nem kerülhetett sajtó alá, mert nem felelt meg a pártpolitika elvárásainak.

Természetes gesztus Szilágyi Józsa Mária részéről, hogy már nyugalmazott egyetemi oktatóként

feldolgozza édesapjának birtokában lévő teljes hagyatékát, megírja életrajzát, összeállítsa könyvészetét, és sajtó alá rendezze néhány még kiadatlan kéziratát.

A könyv első 40 lapján Szilágyi Józsa Mária előszava és az általa összeállított pályarajz olvasható. A szerző tulajdonképpen nehéz helyzetben van, mert édesapjáról, példaképéről kell írnia, de azért igyekszik az objektivitást is biztosítani: ahol csak lehet, mások véleményét, vallomását idézi. Így az édesapától hallott visszaemlékezések, a személyes élmények-emlékek keverednek a dokumentumok és kortársak tanúságtételével.

Józsa János ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek négy „világban” kellett helyt állni, s két világháborút kellett átélni. A világtörténelmi fordulatok szabták meg életpályáját is. Volt része bőven megpróbáltatásokban, de valahogy mindig sikerült egyeztetnie az oktatómunkát a kutatással, kapcsolatépítéssel.

Az életrajz első fejezete 1922-ig tekinti át a származás és felkészülés éveit. Józsa a Kolozsvárhoz közeli Kajántó község szülőltje, édesapját nem ismerhette, édesanyja az egyéves gyermekkel költözött Kolozsvárra, ahol cselédként kereste kenyerét. A szegénységből, a külváros részeges környezetéből a katolikus egyháznak köszönhetően emelkedett ki. A Honvéd utcai népiskolában végezte a hat elemi jó eredménnyel. Innen került a kolozsvári piarista gimnáziumba, ahol tandíjmentes diákként privát tanítással, cukorka- és cigarettárusítással kereste meg a létfenntartáshoz szükséges pénzt. A Pázmány Péter nevét viselő önképzőkör lelkes tagja, jól fogalmaz, verseivel is feltűnik. 1922-ben szerzi meg már párhuzamosan, román és magyar nyelven kiállított érettségi diplomáját. A következő fejezet az egyetemi éveket taglalja. Józsa számára a továbbtanulás csak egyházi támogatással volt elérhető. Ezért belépett a piarista rendbe. Az 1922/23-as tanévet novíciusként Máramarosszigeten töltötte, s aztán 1923 őszén beiratkozott a kolozsvári új román egyetem román nyelv és irodalom–egyetemes történelem szakára. Akkoriban románánárookra volt nagy szükség

az erdélyi iskolákban. Sextil Pușcariu, Gheorghe Bogdan Duică, Nicolae Drăganu professzoroknak volt tanítványa. A történészek közül Ioan Lupașt tekintette mesterének. 1927-ben az éppen I. Ferdinánd király nevére elkeresztelt egyetemen kap cum laude minősítéssel licenciátusi diplomát. Közben 1926-ban kilép a piarista rendből. Első tanévét, a nagyenyedi Bethlen Kollégium helyettes románánaraként tölti. Ő az egyetlen katolikus a tanári karban. 1928-ban megnősül, s már mint családos ember foglalja el az év őszén a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium románánári állását.

A Székelyudvarhelyen töltött tíz év alatt alakul ki Józsa egyénisége, érdeklődési köre. Ez életének legszebb időszaka. Öt évig helyettes tanár. 1929/30-ban teljesíti katonai szolgálatát, a következő tanévben elvégzi az egyetem Pedagógiai Szemináriumát, s megtartja mintatanításait, melyek nyomán végleges tanári besorolást kaphat. 1931-től iskolája titkári állását is elvállalja. Emellett cserkészvezető. S még akad ideje tudományos-publicisztikai munkára is. 1932-ben megjelenik első, román nyelvű füzetje Udvarhely megye történelmi műemlékeiről. Tizennégy várat és templomot ír le többnyire Orbán Balázs adatait felhasználva. Főleg román részről nagy elismeréssel fogadják a kiadványt. Jóformán minden helyi művelődési eseménynek részese. Előadást tart A Hírnök udvarhelyi irodalmi estjén és az EME 1937-es ottani vándorgyűlésén. Fő témájává válik a román–magyar irodalmi kapcsolatok feltárása. Az EME mellett a Pázmány Péter Irodalmi Társaság is tagjául választja. A Polgári Önképző Egyletben évente tart előadásokat. Itt születik két gyermeke is: János (1929), a későbbi orvos és Mária (1937), utóbb marosvásárhelyi tanárnő.

Egyháza föltétlenül elégedett lehetett Józsa János udvarhelyi munkásságával, mert 1937. december 16-án Vorbuchner Adolf püspök őt nevezi ki a gyulafehérvári Teológiai Akadémia Bitay Árpád halálával megürült „nemzeti tárgyak” tanszékére helyettesi minőségben. Rá hárult az állam által kötelezett tárgyak, a román nyelv és

irodalom, Románia története és az alkotmánytan tanítása. A gyulafehérvári kinevezés nyomán szükségessé vált a doktorátus mielőbbi megszerzése. Lupaş professzor irányításával megírja *Piaristii și români – până la 1918* [A piaristák és a románok kapcsolata 1918-ig] című értekezését, mely 1940-ben nyomtatásban is megjelenik. E munka úttörő jellegét többen is méltatják. Ekkoriban a Batthyaneum állandó kutatója és a Fehér Megyei Múzeumnak is munkatársa, rendszeresen közöl az Apulum-évkönyvekben. Munkásságával kiérdemli Márton Áron püspök elismerését.

Az 1940-es bécsi döntés nyit új fejezetet Józsa életében. Családja szempontját is figyelembe véve a magyar fennhatóság alá került Kolozsvárra település mellett dönt. 1941 júniusában hivatalosan „tér haza”, s szeptember 1-jétől elfoglalja a Magyar Királyi Román Tanítási Nyelvű Koedukációs Gimnázium igazgatói állását és a Malom utcai épületben (ma a Műegyetem része) fenntartott igazgatói lakást. 1944 decemberéig tölti be közmegelegedésre felelősségteljes funkcióját. Rangos tanári kart gyűjt maga köré, s a román diákság is utóbb elismeréssel méltatja magatartását. Az iskola működéséről Évkönyveket állít össze.

A világháborút követő hatalomváltkozás után nehéz évek következtek Józsa János életében. Tanított a Gyakorló Gimnáziumban, majd az 1-es sz. Fiúliceumban (volt Unitárius Kollégium), azután 1955-ig a Magyar Tanítóképzőben (egykori iskolája, ma Báthory Líceum). 1946-ban letette a rendkívül nehéz „képeségvizsgát” (capacitate), mely a végleges tanári státushoz szükséges volt. Emellett állandó feladatának tekintette különböző román munkatársakkal a román tanterv és a tankönyvek kidolgozását. Délutánonként és esténként pedig a szakszervezetek, egyetemi szemináriumok által szervezett román tanfolyamokat vezette. Reggel 7-től este 9-ig tanított.

A Bolyai Tudományegyetem szintén igényt tartott munkásságára. Rendkívüli érdemének számíthatott a Ferdinánd Egyetemen megszerzett történelmi doktorátus. Így 1948-ban a Bolyai történelmi tanszékére kinevezést kap a Románia történelme

professzoraként. Mikor azonban felszólítják, hogy nyilvánosan ítélje el Márton Áron püspököt, ennek nem hajlandó eleget tenni, s ezért az egyetemről elbocsájtják.

1951-ben visszahívják a Bolyaira, ezúttal a román nyelvi tanszék megszervezésére. Ennek feladata volt a magyarul tanuló diákok számára kötelező heti román órákhoz a tanszemélyzetet biztosítani. Ő a jogi és közgazdasági karon tartotta az órákat. 1954-től a romántanár-képzésben is részt vett: 19. századi román irodalmat és tanítási módszertant adott elő. Ekkoriban lett főállású egyetemi tanár. Blédy Gézával és Gavril Scridonnal együtt írja meg a VIII–XI. osztályokban sokáig használt román nyelvtankönyvet. A Bolyai szakszervezeti bizottsága elnökül is megválasztják.

Az egyetemegyesítés lázában, 1959-ben öt azzal távolítják el a tanszékéről, hogy kinevezik egykori iskolájába igazgatónak. Az igazgatást végül nem vállalja el, de a nyugdíjazásáig még hátra lévő négy év alatt – ha megtörtén is – lelkiismeretesen folytatja oktatói tevékenységét. Közben a kolozsvári napilap, az Igazság rendszeres munkatársává válik, a „kötelező” román évfordulós cikkek többségét ő írja.

Nyugdíjas éveit a kutatómunkára szánta. Ekkor már nem romántudása, hanem latin nyelvi ismeretei váltak értékke. A Református Kollégium elkobzott s akadémiai tulajdonba iktatott könyvtárában felfedezett két jelentős Pápai Páriz Ferenc-kéziratnak lett a fordítója Victor Marian fizikus egyetemi tanár szakmai támogatásával. De egykori iskolájában is gyakran megfordult, kutatta annak történetét, hogy azt összefoglalja félszázados, 1972 júniusában megrendezett érettségi találkozója. Alkalmilag helyettesként latinórákat is elvállalt a tanintézetben. Ekkor ismerkedett meg e sorok írója is – mint kezdő tanár – „Józsa bácsival”, akit a tanári kar mindig a legnagyobb tisztelettel fogadott. S ott lehetett 1973 februárjában a tanár úr házsongárdi temetésén is, ahol Palkó Attila aligazgató mondott búcsúbeszédet.

A Szilágyi Józsa Mária összeállította kötet mindössze négy, a szerző életében nem közölt tanulmányt tartalmaz Józsa János munkásságából. Közülük az első kétségtelenül a legfontosabb:

Katolikus törekvések a 19. században Havasalföldön (Magyar piaristák Bukarestben). Ez tulajdonképpen 1940-ben közzétett román nyelvű doktori disszertációjának egy kibővített fejezete. Váolja a katolikus egyháznak a havasalföldi románság katolizációjára irányuló törekvéseit a milkói püspökség 1227-es felállításától kezdve. Dominikánusok, minoriták, jezsuiták próbálkoztak a letelepedéssel és térítéssel. A legeredményesebbek a ferencesek voltak. XIV. Benedek pápa a piaristákat szerette volna Bukarestbe telepíteni a felvilágosult szellemű Constantin Mavrocordat vajda idejében. Úgy tűnt, hogy a nyugati kultúra iránt nyitott, a tudományt pártoló, nyomdát és iskolát alapító görög származású uralkodó lehetőséget biztosít a piaristáknak is tanintézet alapítására. A pápa Desericzky Incze generális asszisztenst, valamint Kozák Jakab és Conrády Norbert magyar piarista atyákat küldi 1746 őszén Bukarestbe. A misszió útjáról korábban semmit sem tudtak, de Francisc Pall egyetemi tanársegéd hét, a Propaganda Fide Kongregáció bíboros prefektusához címzett levelet talált Rómában, amelyek beszámolnak Desericzkyék fogadtatásáról és tevékenységéről. Ezek alapján Józsa megrajzolja a bukaresti letelepedési kísérlet történetét. Maga a vajda is fogadja őket. De a havasalföldi fővárosban éppen gyűlésező ortodox pátriárkák, valamint a katolikusokat ellenségesen kezelő törökök viszközöszásra készítenek a fejedelmet. Így a küldöttség tagjai 1747 elején kénytelenek dolgavégezetlenül visszavonulni.

A kötet második dolgozata Pápai Páriz Ferenc szellemi világába vezet el: tulajdonképpen két akkorigiban felfedezett tudományos kéziratának a szemelvényes fordítása és az ahhoz írt bevezető tanulmány. A tanulmány *Pápai Páriz Ferenc karteziánizmus*a címet viseli. Jellemzi Pápai Páriz tudományos érdeklődését, pályafutását és a református kollégiumi könyvtárban felfedezett kéziratok keletkezési körülményeit. A karteziánizmus erdélyi elterjedésének történetébe illeszti a *Plenitudo vacui* (A légüres tér telítettsége) című latin értekezést. Ez Heidelbergben született, akkor, amikor felajánlották Pápainak az ottani fizika-katedrát. Mindössze tíz nap alatt írta,

hogy bebizonyítsa szakértelmét. Bár a heidelbergi egyetem ellenállást tanúsított Descartes filozófiájával szemben, ez az értekezés teljes mértékben karteziánus szellemben fogant. Az is felmerült, hogy doktori disszertációként írta volna a szerző ezt a művét. De erre nincs bizonyíték. Tény, hogy nem foglalta el a katedrát, hanem Bázalbe távozott, ahol befejezte orvosi tanulmányait. A 49 számozatlan oldalú, kéziratban fennmaradt tanulmány négy fejezetre oszlik: A légüres tér telítettsége, Az atomok szétszóródása, Az első anyag és szubsztanciális forma elvetése, A rejtett tulajdonságok néma jósjele.

A második előkerült kézirat a *Tyrocinium philosophiae verae* (Az igaz filozófia kezdete) címet viseli, s Pápainak a nagyenyedi kollégiumban 1680 és 1716 között tartott filozófiai előadásainak a gyűjteménye. Két kéziratós példányban is fennmaradt: az eredeti 30 fejezetből áll, a másolat, amelynek leírója ifj. Pápai Páriz Ferenc és Pápai Páriz Imre, a szerző két fia, 41 fejezetet tartalmaz. Ennek terjedelme 242 oldal. Ez tulajdonképpen egy filozófiai alapvetéssel ellátott fizikai-geológiai-csillagászati tankönyv. Jórészt Descartes főművét, *A filozófia alapelveit* dolgozza át az erdélyi ifjúság számára. A mű három alapvető vonását teszi magáévá: a racionalizmust, a dualizmust és a mechanikai materializmust. Ezzel megújult világnézetet nyújtott a diákoknak.

A bevezető tanulmányt a *Plenitudo vacui* teljes és a *Tyrocinium* szemelvényes fordítása követi. Az utóbbinak 17 fejezetét tolmácsolja egészében vagy csak részlegesen. A korabeli tankönyvekre jellemzően egyes fejezetek kérdések és feleletek formájában vannak megírva. A bevezető tanulmányból és a fordításközlésből sem derül ki, hogy miben állott Victor Marian fizikus professzor közreműködése. Csak szakmai tanácsadásból, vagy ténylegesen részt vett a fizikai vonatkozású fejezetek átültetésében.

A kötet harmadik és negyedik tanulmánya tulajdonképpen egymást ismétli. Az egyik *Erdély régi csillagvizsgáló tornyai* címet viseli, s ez rövid bevezetés után Vitéz János nagyváradi püspök 15.

századi csillagászati munkásságáról, a kolozsvári jezsuita egyetem csillagvizsgálójáról s végül a Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök felállította csillagdáról közöl adatokat. A következő tanulmány az *Adalékok Kolozsvár kultúrtörténetéhez* főcím alatt Kolozsvár régi csillagvizsgálója alcímmel a Kolozsvárt működő jezsuita tanintézet csillagászatral is foglalkozó professzorait, Jánosi Miklóst, Hell Miksát és Hartmann Ferdinándot, azután az intézetet átvevő piaristák szaktanárait, Gegő Adolfot s a vele együttműködő, püspökké kinevezett Mártonfi Józsefet mutatja be. Buzna Lázár, Hornyai Ambró és Kertész Lőrinc tanárokat éppen csak említi. 1850-től a főgimnáziumban alig-alig foglalkoztak csillagászattal. Közben a csillagvizsgáló torony is félig-meddig gazdát cserél. Az egyetem 1872-ben történt felállítását után Martin Lajos, a felsőbb matematika professzora végeztet diákjaival csillagászati megfigyeléseket. Aztán a régi jezsuita épületek lebontása során 1893-ban a csillagvizsgálót is felszámolják. Már a román egyetem emeltet 1924-ben a Majális utca végénél új, modern csillagdát.

A könyvet Függelék zárja, ez Szilágyi Józsa Mária összeállításában Józsa János irodalmi munkásságának a bibliográfiája. I. fejezete az 1931–1977 között megjelent írásk 208 tételig terjedő könyvészete. A II. fejezet a hagyatékban található 17 kézirat felsorolása. Következik a III. fejezet a *Kidolgozandó témák* jegyzékével. Ez a hagyatékban fennmaradt lista 52 témát sorol fel. De némelyiknél ott a megjegyzés, hogy elkészült és megjelent egyik vagy másik folyóiratban. Itt utána lehetett volna keresni a címnek, s azt áttenni a megjelentek jegyzékébe. A IV. fejezet a Józsa János munkásságát méltató írásk, hivatkozások jegyzéke. A legtöbbször Dávid Gyula és maga Szilágyi Józsa Mária írt a tudós tanárról. Megjegyezzük, hogy Palkó Attilának a temetésen elmondott beszédét e sorok írója tette közzé *Az örök iskola* című, Tökés Elek szerkesztette emlékkönyvben (2003). A bevezető tanulmány is említi, hogy Józsa megírta a jezsuita-piarista tanintézet történetét az 1970-es évek elején. De ez nem szerepel egyik jegyzékben sem. Az életrajzban az olvasható, hogy „ez a történelmi tanulmány megjelent később

az iskola lapjában, a Hajnalban”. Ott nincs nyoma, viszont a tervezett iskolai Évkönyv első kötetében szerepelt volna. Azt azonban az akkori pártszervek nem engedélyezték. A kézirat valószínűleg Palkó Attilánál maradt (vö. *Az örök iskola*, 20.). Jó lett volna ebbe a kötetbe szövegét felvenni.

A könyvészetből is kiderül, hogy Józsa János két Pápai Páriz-fordítása korábban már sajtó alá került, némileg stilizálva a Nagy Géza szerkesztette *Békességet magamnak, másoknak* című 1977-ben megjelent Pápai Páriz Ferenc-kötetben.

Benyomásunk szerint a könyv összeállításakor túlzottan a még nem publikált tanulmányok közlésére törekedtek. Szerencsés lett volna egy válogatást közölni azokból a rövidebb íráskból is, amelyek Józsa fő tevékenységi területére, a hidverésre vonatkoznak. Román írók magyar témájú íráskainak, a magyar–román szellemi kapcsolatoknak és kölcsönhatásoknak a bemutatása vagy akár jelentős román tollforgatók portréi is bekerülhetek volna a kötetbe. Ma is érdeklődést keltenek az ilyen címek: A legrégebb román krónikák magyar történelmet érintő részei, Eminescu és a magyarok, Székelyek a román irodalomban, Relațiile lui Vasile Lupu cu familia Mikes [Vasile Lupu kapcsolata a Mikes családdal], Bem apó és Cezar Bolliac, Borszék száz évvel ezelőtt, Kolozsvártól Bukarestig 1860-ban. Napjainkban ezeket az íráskat csak nagy könyvtárakban meglévő lapkollekciókban lehet fellelni.

A kötet szerkesztésekor a hiányos bibliográfiai tételeket, a bevezető tanulmány egyes mondatait a számítógépen színessel kijelölték, hogy el ne felejtsek helyesbíteni, kiegészíteni. A kiegészítés nem történt meg, de a kijelölés a nyomtatott könyvben is éktelenkedik. Valósággal ráirányítja a figyelmet a hiányra. Egy igényes kiadó ilyent nem engedhet magának!

Ez a kötet nem annyira a válogatott tanulmányok kategóriájába, hanem az emlékkönyvek sorába illeszkedik be. Józsa János munkásságából még egy bővebb válogatásra is akadna elég szöveg. Abból bizonyára jobban kidomborodna szellemi arcéle.

Gaal György